

УДК 323.15(477.87=154.141):342.725(477)

**ДИЛЕМА ЗАХИСТУ МОВНИХ ПРАВ
УГОРСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ ГРОМАДИ
ЗАКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ ПРИЙНЯТТЯ
НОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ОСВІТУ»**

**DILEMMA OF LINGUISTIC RIGHTS PROTECTION
OF THE HUNGARIAN ETHNIC COMMUNITY OF
TRANS-CARPATIA IN THE CONTEXT
OF ADOPTION OF THE NEW LAW OF UKRAINE
«ON EDUCATION»**

Зан М. П.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри політології і державного управління,
Ужгородський національний університет
(Ужгород, Україна), e-mail: mykhaylo.zan@uzhnu.
edu.ua, ORCID: orcid.org/0000-0001-8967-0083

Zan M. P.,

PhD in History, Associate Professor, Associate
Professor of the department of political science and
public administration, Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine), e-mail: mykhaylo.zan@uzhnu.
edu.ua, ORCID: orcid.org/0000-0001-8967-0083

Проаналізовано актуальні проблеми, які пов'язані з захистом мовних прав угорської етнічної громади Закарпатської області в контексті прийняття нового Закону України «Про освіту». Автор визначає об'єктивні передумови формування «лінгвістичної автаркії», серед яких – ліберальне законодавство щодо мовних прав національних меншин, довготривале ігнорування з боку держави проблеми навчально-методичного забезпечення білінгвального навчання, відсутність широкого діалогу центральної влади з угорськомовною громадськістю Закарпаття.

Зазначається, що прийняття нового Закону України «Про освіту» спричинило бурхливу дискусію в українському суспільстві, викликало дипломатичні непорозуміння між Угорщиною та Україною. Не напередодні, а вже після прийняття Закону відбувається дискусія щодо перспектив реформування змісту угорськомовної освіти. Через тривалий «втрачений час» складається досить складний формат взаємодії угорськомовної громадськості та освітніх державних інституцій, зокрема Міністерства освіти і науки України.

Автор констатує, що для оптимального врегулювання мовної проблеми на Закарпатті необхідним є: 1) продовження консультацій між представниками влади та громадянського суспільства; 2) розробка державного стандарту вивчення української мови в угорськомовних навчальних закладах для трьох рівнів шкільної освіти; 3) впровадження білінгвальної освітньої методики через залучення молодих фахівців; 4) забезпечення тривалого (10–12 років) перехідного періоду в школах з угорською мовою викладання із повноцінними бюджетними асигнуваннями задля забезпечення реалізації Концепції «Нова українська школа».

Ключові слова: угорці, етнічна громада, національна меншина, Закарпаття, мовні права, Закон України «Про освіту».

In the article are analysed the actual problems that are related to the protection of linguistic rights of the Hungarian ethnic community of Transcarpathian region in the context of adoption of the new Law of Ukraine «On Education». The author defines the objective preconditions of «linguistic autarky», including liberal legislation concerning the language rights of national minorities, the long-term neglect by the state of the methodological provision problem of bilingual education and the lack of a broad dialogue between Government and the Hungarian-speaking community of Transcarpathia.

It is noted that the adoption of the new Law of Ukraine «On Education» led to a heated debate in Ukrainian society, caused diplomatic misunderstandings between Hungary and Ukraine. Not before, but after the adoption of the Law, there is a discussion about the prospects of reforming the content of Hungarian-language education. Due to the long «lost time» a rather complex format of interaction between the Hungarian-speaking public and educational state institutions, in particular the Ministry of Education and Science of Ukraine, is developing.

The author states that in order to optimally resolve the language problem in Transcarpathia, it is necessary: 1) prolongation of consultations between

representatives of the authorities and civil society; 2) development of the state standard for study of the Ukrainian language in Hungarian-language educational institutions for three levels of school education; 3) improvement of bilingual educational method through the involvement of young professionals; 4) provision of a long (10–12 years) transitional period in Hungarian language teaching schools with full budget allocations for implementation of the Concept «New Ukrainian School».

Keywords: Hungarians, ethnic community, national minority, Transcarpathia, linguistic rights, the Law of Ukraine «On Education».

Прийняття 5 вересня 2017 року Верховною Радою України нового Закону України «Про освіту» започаткувало бурхливу дискусію як в українському суспільстві, так і поза межами України. Найбільш чутливою виявилася ст.7, яка регламентує мовний дизайн освітньо-виховного процесу. З різкою критикою нового законодавства через порушення мовних прав національних меншин, які зафіксовані в Конституції та міжнародних зобов'язаннях України, виступили такі держави як Російська Федерація, Греція, Польща, Болгарія, Молдова, Румунія. Однак найбільшим критиком виступила сусідня Угорщина, яка вже на кінець вересня 2017 року через Міністерство закордонних справ (міністр Петер Сіярто) заявила про блокування всіх кроків України у напрямку євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що проблематика захисту мовних прав угорської національної меншини в контексті нового Закону України «Про освіту» вже започаткувала появу ряду фахових політологічних оцінок у засобах масової інформації та науковій літературі. Так, прогнозуючи подальший розвиток подій, аналітик Д. Тужанський ще в кінці вересня 2017 року констатував, що Закон України є лише «вершиною айсбергу дуже чутливих тем» українсько-угорських дипломатичних відносин [9]. У своїх публікаціях дослідник чітко визначає ризики реалізації мовної статті Закону «Про освіту» та надає рекомендації офіційній владі щодо усунення з порядку денного «сокири мовної війни» між Будапештом і Києвом [13; 15].

У своїй науковій статті В. Марковський та В. Шевченко проаналізували правові колізії, що виникають між правовими приписами Закону України «Про засади державної мовної політики» (стаття 20 «Мова освіти») та Закону України «Про освіту» (стаття 7 «Мова освіти») [10]. Політичне підґрунтя на дипломатичній арені Центрально-Східної Європи довкола суперечок щодо мовної статті Закону України розглядає у своїй публікації Н. Тарасенко [14].

У контексті реалізації стратегії «м'якої» анексії Закарпаття з боку Угорщини аналізує мовну проблематику як індикатор українсько-угорських відносин філолог П. Гриценко [3]. Він зокрема констатує, що в сучасних умовах Закон України «Про освіту» став «лакмусом виявлення реальних намірів угорських політиків», які зводяться до «реновації давніх ідей мадяризації в нових геополітичних умовах» [3, с. 36, 37].

Метою нашої наукової розвідки є спроба з'ясувати особливості деструктивної дилеми реформування угорськомовної освіти, яка актуалізувалася з прийняттям нового Закону

України «Про освіту». В рамках поставленої мети необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання: 1) висвітлити передумови «лінвістичної автаркії» угорської етнічної громади Закарпатської області; 2) проаналізувати діаметрально протилежні дискурси перспектив реформування угорськомовної освіти з боку держави (Міністерство освіти і науки України) та громадянського суспільства (угорськомовна громадськість Закарпатської області); 3) окреслити шляхи врегулювання проблеми оптимального захисту мовних прав угорців Закарпаття в контексті реформування мовної політики України.

Насамперед необхідно зауважити, що угорська мова належить до фіно-угорської гілки уральської мовної сім'ї. У порівнянні зі слов'янськими мовами (російською, білоруською і словацькою), доволі включеними до регіонального мультикультурного середовища носіями німецької, єврейської та ромської мовно-культурних ідентичностей, навіть з румуномовним населенням Закарпаття, представники угорської меншини презентують доволі самобутній менталітет, стереотипи етнічної поведінки, конфесійну ідентичність, політичну культуру, які об'єктивним чином гальмують їхню інтеграцію в український соціум. Більша частина угорськомовного населення Закарпаття утворює своєрідні анклавні, які живуть у практично рідномовному просторі, орієнтуються виключно на інтереси та цінності своєї громади, етнічної групи, угорської нації загалом. Ще за часів Радянського Союзу в Закарпатській області функціонували загальноосвітні школи з угорською мовою навчання. Фактично мовно-освітня політика в незалежній Україні продовжила континуїтет цієї радянської традиції «вирішення національного питання». Поряд із цим, якщо російську мову угорці опановували в СРСР краще, то українська є досить важкою для засвоєння середньостатистичного представника цієї меншини. Це засвідчує практика повсякденного спілкування в інтеретнічному середовищі Закарпаття.

Досить низьким є рівень володіння державною мовою у сільській місцевості Закарпаття, де компактно проживають угорці. Це вже декілька років поспіль засвідчили результати зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО), які необхідні для вступу до вищих навчальних закладів України. Через однотипні стандарти для всіх випускників шкіл понад 60% угорськомовних учнів не складають тестування з української мови. Відтак із кожним роком збільшується й відтік учнівської та студентської молоді для отримання освіти, а згодом і працевлаштування за кордоном, зокрема в Угорщині.

Опитані нами в листопаді – грудні 2017 року представники угорськомовної громадськості краю справедливо констатують безпосередні причини слабкої включеності в україномовний освітньо-культурний простір, які пов'язують з байдужістю державних освітніх інституцій. Насамперед серед проблем угорськомовні експерти називають відсутність фахового кадрового потенціалу,

освітніх програм і методичних рекомендацій, які би адекватно, з урахуванням особливостей угорської мови, сприяли вивченню державної мови угорськомовними учнями. До цього часу для угорців, як і для представників інших національних меншин, централізовано перекладали тільки однотипні підручники для загальноосвітніх шкіл України. У багатьох випадках їх не вистачало. Водночас системно українсько-угорською білінгвальною шкільною методикою, за винятком деяких наукових проектів Центру гунгарології Ужгородського національного університету, практично в Україні не займалися.

Принагідно зазначимо, що тільки з 2018–2019 навчального року на філологічному факультеті Ужгородського національного університету започатковано підготовку фахівців за освітньою програмою «Українська мова і література в закладах загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин». Насамперед йдеться про вчителів української мови та літератури для шкіл із угорською та румунською мовами навчання. Студенти, крім методики викладання української мови, опановуватимуть власне практичний курс угорської / румунської мови та етнокультурні особливості угорського / румунського етносу. Безперечно, що враховуючи поліетнічність закарпатського регіону, подібну ініціативу варто було запроваджувати принаймні два десятиліття тому, а не після міждержавного скандалу через ст.7 «Мова освіти» нового Закону України.

На наш погляд, вже з перших років незалежності Україна репрезентує ліберальну модель отримання освіти для представників національних меншин. У порівнянні з найближчими сусідами – державами Центрально-Східної Європи – вона забезпечила фактично весь цикл освітньо-виховного процесу рідною мовою. Від дитячого садка до завершення середньої освіти та можливості отримати вищу освіту. До прикладу, в м. Берегово з 1996 року діє Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, а з 2008–2009 навчального року в Ужгородському національному університеті відповідно до міжурядової угоди розпочав роботу гуманітарно-природничий факультет з угорською мовою навчання (тепер має назву «українсько-угорський навчально-науковий інститут» – М. 3.).

Ліберальна модель освіти для представників національних меншин впроваджувалася на найвищому інституційному рівні етнополітики держави через імплементацію норм прийнятого в 1990-х роках законодавства. Зокрема, в Законі України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року закріплювалися права національних меншин (або груп громадян України, які не є українцями за національністю» – ст.3) на широку національно-культурну автономію (ст.6). Згідно Закону держава гарантує вживати заходів «для підготовки педагогічних, культурно-просвітницьких та інших національних кадрів через мережу навчальних закладів» (ст.7) [6]. Відповідно до ст.11 Закону України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999

року загальноосвітні школи мають створюватися «з урахуванням соціально-економічної та демографічної ситуації, а також відповідно до культурно-освітніх, соціально-економічних, національних і мовних потреб територіальної громади та/або суспільства» [4].

Прийнятий з порушенням норм регламенту 5 червня 2012 року й скасований парламентом у лютому 2014 року Закон України «Про засади державної мовної політики» у ст.20 «Мова освіти» передбачив забезпечення права отримання освіти, крім державної української, 18-ма регіональними мовами або мовами меншин через широку «мережу дошкільних дитячих установ, загальних середніх, позашкільних, професійно-технічних і вищих державних і комунальних навчальних закладів» [5].

На жаль, законопроекти в етнополітичній сфері України приймаються без належного попереднього обговорення з громадськістю, урахування запитів представників національних меншин і вироблення конструктивної й виваженої позиції у спірних питаннях. У 2012 році це стосувалося прийняття скандального Закону України «Про засади державної мовної політики» [5], а в 2017 році – Закону «Про освіту» [7]. Якщо тоді знехтували інтересами домінуючого україномовного населення країни, то зараз, без належних підготовчих заходів, нівелювали позицію компактних національних меншин, особливо угорської громади Закарпаття.

Наголосимо, що тривале зволікання із приведенням українського законодавства до європейських норм сформувало фактично автономне співіснування держави та громадянського суспільства. У випадку з угорською громадою Закарпаття це призвело до створення й функціонування майже самоврядної угорськомовної системи виховання та освіти від дитячого садка до університету, угорськомовних засобів масової інформації, мережі понад десятка громадських організацій з обласним статусом, двох політичних партій угорців України, зрештою – до виникнення феномену біпатрида, який репрезентований десятками тисяч угорськомовних закарпатців.

Як відомо, угорців Закарпаття активно підтримує Угорщина, реалізуючи різноманітні проекти соціально-економічного та соціогуманітарного плану. В результаті за часи незалежності України сформувалася власна етнічна еліта, лідери, які формують громадську думку переважної частини угорськомовного населення Закарпаття. Маючи надійну підтримку Угорщини, угорська громадськість прагне надалі зберігати вигідне status quo, а не формувати modus vivendi з новаторськими реформами постмайданної влади. Саме тому напередодні й після прийняття нового Закону «Про освіту» та навіть після оприлюднення висновку Венеціанської комісії щодо регулювання використання мов у Законі (8 грудня 2017 року), угорські громадські організації заявляють про звуження мовно-освітніх прав меншини [12].

Угорська громадськість Закарпаття та державні інституції з залученням наукових експертів, які

майже не знайомі зі специфікою регіону, надалі відстоюють різновекторні позиції в реформуванні освітньої галузі. Про це засвідчує нещодавнє виїзне засідання Експертної ради Міністерства культури України з питань етнополітики в м. Берегово 19 грудня 2017 року, на якому дискусії перейшли у звинувачення та образи [16].

Позиція влади, зокрема Міністерства освіти та науки України, щодо нагальності впровадження ст.7 зводиться до наступного: 1) закон не суперечить законодавству та міжнародним зобов'язанням України (досить дискусійне питання – М. 3.); 2) необхідно виправити низькі результати ЗНО з української мови серед угорськомовних випускників; 3) прийнятий закон є рамковим і потребує деталізації в підзаконних актах, до розробки яких вже залучаються представники національних меншин [15]. Однак, на наш погляд, доволі алогічним є факт, коли більш ніж через три місяці після прийняття Закону «Про освіту» Міністерство освіти і науки заявляє про перспективи впровадження трьох моделей навчання для національних меншин. Перша – білінгвальна з 1 по 12 клас для представників корінних народів (до прикладу, україно-кримськотатарська). Друга – для представників національних меншин, які репрезентують держави Європейського Союзу. В рамках цієї моделі – варіант А – для слов'яномовних меншин (навчання рідною мовою у дитсадку та початковій школи, а з 5 класу – поступове збільшення кількості предметів українською мовою; стосується поляків, словаків, болгар). Варіант Б – для представників неслов'яномовних меншин (румунів та угорців). Він передбачає більш поступовий перехід на викладання предметів українською мовою у старших класах. Третя модель розрахована для росіян та білорусів (перехід виключно на українську мову з 5 класу) [11].

Щодо окресленої вище ідеї профільного Міністерства, яка має бути зафіксованою у новому Законі України «Про загальну середню освіту», виникають принаймні три запитання: 1) чому про ці моделі не інформували громадськість національних меншин на етапі попереднього обговорення законопроекту? 2) що саме означає поступовий перехід на викладання українською у старших класах для румуномовних та угорськомовних учнів (який відсоток предметів; про які конкретно предмети йдеться)? 3) як названі зміни відобразяться на кадровому забезпеченні шкіл з мовами викладання національних меншин? Очевидно, що всі деталі диференціації освіти мовами національних меншин знаходяться поки в стані розробки методичних рекомендацій.

Таким чином, проблема полягає у відсутності належної методики викладання української мови як іноземної для шкіл з угорською мовою навчання. Діти, в першу чергу йдеться про сільську місцевість, знаходяться у практично стовідсотковому угорськомовному середовищі: з батьками, рідними, близькими спілкуються виключно угорською, дитячі садки – угорськомовні.

У школі стикаються з труднощами у вивченні мови, батьки ж не можуть допомогти, адже, як правило, вчили в школі й краще опанували російську мову. Можливо, якби з перших років незалежності України чітко запрацювала білінгвальна методика опанування термінології рідною і державною українською мовами, то, без сумніву, ситуація була б зовсім іншою.

Необхідно зазначити, що Угорщина реально фінансує ряд освітніх проектів для угорськомовних дітей та молоді Закарпаття. Зокрема виплачуються соціальні пільги батькам, які віддають дітей до шкіл з угорською мовою навчання. У школах використовуються додаткові дидактичні матеріали, зокрема підручники з Угорщини для кращого засвоєння матеріалу окремих предметів, у першу чергу рідної мови та літератури. Поряд із цим в освітньо-виховному процесі використовуються державні загальноосвітні програми, зокрема перекладені підручники українських авторів. Втім угорськомовна громадськість вкотре наголошує про нестачу підручників для шкіл із угорською мовою навчання. Зокрема у зверненні позачергової загальної конференції Закарпатського угорськомовного педагогічного товариства з приводу прийняття нового Закону України «Про освіту» констатується: «На початок 2017/2018 навчального року в угорськомовних школах не вистачало 28 057 підручників, з них 3 383 – підручників української мови та літератури. За 25 років не випускались робочі зошити угорською мовою з навчальних предметів, за державні кошти не видавались українсько-угорські/угорсько-українські учнівські словники. Але найприкріше те, що катастрофічно не вистачає букварів, з яких мають вчитися читати учні перших класів. Зазвичай батьки змушені робити ксерокопії, оскільки держава з року в рік не забезпечує новими підручниками школи, а кожні чотири роки випускає таку кількість підручників, скільки дітей пішло до першого класу в тому році» [8].

Надзвичайно проблемним із 2006 року є питання відсутності диференційованого підходу при проведенні ЗНО якості знань випускників угорськомовних шкіл із української мови та літератури. Варто погодитись із угорськомовними педагогами і в тому, що «диференційований підхід до ЗНО було би доцільно запровадити для всіх випускників, адже на Закарпатті у 2017 році з 234 шкіл з українською мовою навчання у 108 школах 30% випускників не склали ЗНО з української мови та літератури» [8]. До прикладу, ряд запитань про наголоси в українських словах не співпадають навіть із закарпатськими говірками української мови (одні й ті ж українські слова на Закарпатті наголошують не так, як на батьківщині літературної мови українців), не говорячи про подібні труднощі для угорців чи румунів.

Представники угорськомовної громадськості Закарпаття, зокрема ректор Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II І. Орос справедливо, на наш погляд, зазначає про нагальність розробки стандартів вивчення

української мови для угорськомовних шкіл: до 4 класу – на рівні А1, до закінчення 9 класу – А2, на завершення середньої школи – В1, адже це реальна мета, яку можна досягти [1].

Ще на етапі обговорення законопроекту громадськими активістами угорців Закарпаття (навесні 2017 року) було зібрано понад 64 тис. підписів проти звуження освітніх прав меншини. Під час відвідин Ужгородського національного університету міністром закордонних справ України П. Клімкіним директор українсько-угорського навчально-наукового інституту О. Шпенік зокрема зазначив, що за підсумками дослідження наприкінці вересня 2017 року, 70% угорськомовних учителів Закарпаття зізналися, що після прийняття нового Закону «Про освіту» готові викладати в Угорщині, а близько половини батьків – віддати дітей до шкіл сусідньої держави [2].

Висновки. Отже, впродовж більш як двадцяти семи років незалежності України в результаті імплементації окресленої ліберальної моделі мовної політики в освітній галузі у середовищі переважної більшості представників угорської етнічної громади Закарпатської області маємо досить низький рівень володіння державною українською мовою. Водночас проблематика реформування угорськомовної освіти на Закарпатті має багатопланий характер. Як мовилось вище, угорськомовність Закарпаття має як примордіальну, так інструментальну складові. Через складність у вивченні української мови, відсутність білінгвальних методик її опанування, байдужість української влади до врегулювання проблеми впродовж багатьох років, гуманітарну підтримку угорців із боку Угорщини, досить кардинальні рішення нинішньої влади у середовищі угорськомовної громадськості Закарпаття сформувався загалом негативне ставлення до ст.7 нового Закону України «Про освіту».

Задля врегулювання проблеми оптимального захисту мовних прав угорської етнічної громади Закарпатської області насамперед необхідно:

1) з боку органів державної влади при розробці директивних документів у мовно-освітній сфері підтримувати діалог із фахівцями-освітянами з числа угорськомовної громадськості Закарпаття, зокрема угорських національно-культурних товариств і Закарпатського угорського інституту імені Ф. Ракоці II;

2) розробити державний стандарт вивчення української мови для угорськомовних шкіл у розрізі трьох рівнів шкільної освіти;

3) активізувати процес білінгвальної освітньої методики через залучення молодих фахівців;

4) забезпечити тривалий (10–12 років) перехідний період у школах з угорською мовою викладання із обов'язковим виділенням у державному бюджеті коштів, які необхідні для навчально-методичного забезпечення Концепції «Нова українська школа».

Загалом необхідно збагнути, що для уникнення подібних конфліктних ситуацій надалі необхідно формувати виважений, науково обґрунтований

підхід у окресленій вище делікатній сфері міжетнічних відносин. Адже, як у випадку з подвійним громадянством, мовно-освітнє питання на Закарпатті може стати додатковим викликом національній безпеці у теперішній надзвичайно складній геополітичній точці бифуркації для України.

Список використаних джерел

1. Біклян, Х., 2018. 'Заступник міністра освіти України приїхав до Берегова, щоб обговорити освітній закон з місцевою громадою', *Карпатський об'єктив*, 29 березня, с.2.
2. Брайлян, О., 2017. 'Погляд науковців УжНУ та МЗС', *Погляд*, 27 грудня, с.3.
3. Гриценко, ПЮ., 2018. 'Мова як індикатор українсько-угорських відносин сьогодні', *Стратегічні пріоритети*, №1 (46), с.28–39.
4. 'Закон України «Про загальну середню освіту»'. [online] Доступно: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14> [17.10.2018].
5. 'Закон України «Про засади державної мовної політики»'. [online] Доступно: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> [17.10.2018].
6. 'Закон України «Про національні меншини в Україні»'. [online] Доступно: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> [17.10.2018].
7. 'Закон України «Про освіту»'. [online] Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [17.10.2018].
8. 'Звернення позачергової загальної конференції Закарпатського угорськомовного педагогічного товариства з приводу прийняття 5-го вересня 2017 року нового Закону України «Про освіту»'. [online] Доступно: <http://www.karpatalja.ma/novini/zvernennya-zakarpatського-ugorskomoynogo-pedagog%D1%96chnogo-tovaristva-z-privodu-prijnyattya-novogo-zakonu-ukraini-pro-osv%D1%96tu/> [12.10.2018].
9. Когутич, Т., 2017. 'Дмитро Тужанський, політолог, аналітик з угорського питання на Закарпатті. Закон про освіту – лише вершина айсберга дуже чутливих тем. Найскладніше – попереду'. [online] Доступно: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2313732-dmitro-tuzanskiy-politolog-analitik-z-ugorskogo-pitanna-na-zakarpati.html> [24.10.2018].
10. Марковський, В., Шевченко, В., 2017. 'Проблеми та перспективи реалізації статті 7 про мову освіти Закону України «Про освіту»', *Вісник Конституційного Суду України*, №6, с.51–63.
11. 'Міносвіти розробило три моделі навчання для нацменшин'. [online] Доступно: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/12/7165211/> [12.10.2018].
12. 'Позиція організації угорців України стосовно висновку Венеціанської комісії щодо регулювання використання мов у Законі України «Про освіту»', 2017, *Карпатський об'єктив*, 21 грудня, с.4.
13. Сидоренко, С., Тужанський, Д., 2018. 'Сокира мовної війни: Угорщина та Україна не мають втратити шанс на перемир'я'. [online] Доступно: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/11/7080191/> [24.10.2018].
14. Тарасенко, Н., 2017. 'Політичне підґрунтя суперечок навколо українського Закону «Про освіту»', *Україна: події, факти, коментарі*, №19, с.24–42.
15. Тужанський, Д., 2017. 'Мовний конфлікт з Європою: як діяти Києву, щоб зберегти норми освітнього Закону'. [online] Доступно: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/09/18/7071149/> [24.10.2018].
16. Фатула, Р., 2017. 'У Берегові експерти Мінкультури обговорили Концепцію державної етнополітичної політики з представниками нацменшин', *Карпатський об'єктив*, 28 грудня, с.4.

References

1. Biklian, Kh., 2018. 'Zastupnyk ministra osvity Ukrainy prykhav do Berehova, shchob obhovoryty osvittii zakon z mistsevoiu hromadoiu (The Deputy Minister of Education of Ukraine came to Berehovo to discuss the educational law with the local community)', *Karpatyskyi obiektyv*, 29 bereznia, s.2.

2. Brailian, O., 2017. 'Pohliad naukovtsiv UzhNU ta MZS (The opinion of UzhNU scientists and the Ministry of Foreign Affairs)', *Pohliad*, 27 hrudnia, s.3.

3. Hrytsenko, Plu., 2018. 'Mova yak indykator ukraïnsko-uhorskykh vidnosyn sohodennia (Language as an indicator of current Ukrainian–Hungarian relations)', *Stratehichni prioryety*, №1 (46), s.28–39.

4. 'Zakon Ukrainy «Pro zahalnu seredniu osvitu» (The Law of Ukraine «On General Secondary Education»'. Available from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14> [17.10.2018].

5. 'Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky» (The Law of Ukraine «On the Principles of State Language Policy»'. Available from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> [17.10.2018].

6. 'Zakon Ukrainy «Pro natsionalni menshyny v Ukraini» (The Law of Ukraine «On National Minorities in Ukraine»'. Available from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> [17.10.2018].

7. 'Zakon Ukrainy «Pro osvitu» (The Law of Ukraine «On Education»'. Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [17.10.2018].

8. 'Zvernennia pozacherhovoï zahalnoi konferentsii Zakarpatskoho uhorskomoynogo pedahohichnoho tovarystva z pryvodu pryiniattia 5-ho veresnia 2017 roku novoho Zakonu Ukrainy «Pro osvitu» (Appeal of the extraordinary general conference of the Transcarpathian Hungarian Pedagogical Association on the adoption on September 5, 2017 of the new Law of Ukraine «On Education»'. Available from: <http://www.karpatalja.ma/novini/zvernennya-zakarpatського-ugorskomoynogo-pedagog%D1%96chnogo-tovaristva-z-privodu-prijnyattya-novogo-zakonu-ukraini-pro-osv%D1%96tu/> [12.10.2018].

9. Kohutych, T., 2017. 'Dmytro Tuzhanskyi, politoloh, analitik z uhorskoho pytannia na Zakarpati. Zakon pro osvitu – lyshe vershyna aisberha duzhe chutlyvykh tem. Naiskladnishe – poperedu (Dmytro Tuzhanskyi, political scientist, analyst on the Hungarian issue in Transcarpathia. The law on education is just the tip of the iceberg of very sensitive topics. The hardest thing is ahead)'. Available from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2313732-dmitro-tuzanskiy-politolog-analitik-z-ugorskogo-pitanna-na-zakarpati.html> [24.10.2018].

10. Markovskiy, V., Shevchenko, V., 2017. 'Problemy ta perspektivy realizatsii statii 7 pro movu osvity Zakonu Ukrainy «Pro osvitu» (Problems and prospects of the implementation of Article 7 on the language of education of the Law of Ukraine «On Education»', *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, №6, s.51–63.

11. 'Minosvity rozrobilo try modeli navchannia dla natsmenshyn (The Ministry of Education has developed three models of education for national minorities)'. Available from: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/12/7165211/> [12.10.2018].

12. 'Pozytsiia orhanizatsii uhortsiv Ukrainy stovsno vysnovku Venetsianskoi komisii shchodo rehuliuвання vykorystannia mov u Zakoni Ukrainy «Pro osvitu» (The position of organizations of Hungarians of Ukraine regarding the conclusion of the Venice Commission on the regulation of the use of languages in the Law of Ukraine «On Education»', 2017, *Karpatyskyi obiektyv*, 21 hrudnia, s.4.

13. Sydorenko, S., Tuzhanskyi, D., 2018. 'Sokyra movnoi viiny: Uhorshchyna ta Ukraina ne maiut vtratyt shans na peremyria (The ax of the language war: Hungary and Ukraine should not miss the chance of a truce)'. Available from: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/11/7080191/> [24.10.2018].

14. Tarasenko, N., 2017. 'Politychne pidgruntia superechok navkolo ukraïnskoho Zakonu «Pro osvitu» (The political background to the disputes concerning the Ukrainian Law «On Education»', *Ukraina: podii, fakty, komentari*, №19, s.24–42.

15. Tuzhanskyi, D., 2017. 'Movnyi konflikt z Yevropoiu: yak diiaty Kyevu, shchob zberehty normy osvittnoho Zakonu (Linguistic conflict with Europe: how to act in Kyiv to keep the norms of the educational Law)'. Available from: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/09/18/7071149/> [24.10.2018].

16. Fatula, R., 2017. 'U Berehovi eksperty Minkultury obhovoryly Kontseptsiiu derzhavnoi etnonatsionalnoi polityky z predstavnykamy natsmenshyn (In Berehovo, experts of the Ministry of Culture discussed the Concept of State Ethnic Policy with Representatives of National Minorities)', *Karpatyskyi obiektyv*, 28 hrudnia, s.4.

* * *